

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 338.24.021.8:94(477)

В. М. ТАРАСЕВИЧ,
*професор, доктор економічних наук,
завкафедрою політичної економії
Національної металургійної академії України
(Дніпро)*

ЧВЕРТЬ СТОЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ КОНТЕКСТИ ТА ІМПЕРАТИВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ *

Розглянуто актуальні аспекти етнонаціонального, цивілізаційного і глобального контекстів, а також соціально-економічних умов назрілих національно орієнтованих реформ в Україні. Зроблено акцент на їх життєво важливих імперативах, недооцінювання яких загрожує безповоротною периферізацією національної економіки і суспільства.

Ключові слова: етнос, суперетнос, нація, цивілізація, світ-система, глобалізм, економічні інтереси, власне інститути, протоінститути, розвинутий центр, напівпериферія, периферія, державний капіталізм, національні злагода і консолідація, стратегія розвитку.

V. M. TARASEVYCH,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Chair of Political Economy
National Metallurgical Academy of Ukraine
(Dnipro)*

A QUARTER OF A CENTURY OF UKRAINE'S INDEPENDENCE: ACTUAL CONTEXTS AND IMPERATIVES OF SOCIO-ECONOMIC REFORMS

Actual aspects of ethnonational, civilizational and global contexts as well as socio-economic conditions of urgent nationally oriented reforms in Ukraine have been considered. Emphasis is placed on their vital imperatives, the underestimation of which threatens irrevocable peripherization of the national economy and society.

Keywords: ethnos, superethnos, nation, civilization, world-system, globalism, economic interests, institutes per se, proto-institutes, developed center, semi-periphery, periphery, state capitalism, national accord and consolidation, development strategy.

Геополітичні та гео економічні координати

Повноцінна самоідентифікація українського суспільства і держави є неможливою без науково обґрунтованого визначення їх становища в нових геополітичних і гео економічних координатах. Геополітика та гео економіка — феномени гло-

© Тарасевич Віктор Миколайович (Tarasevych Viktor Mykolaiovych), 2017; e-mail: viktarsevich@gmail.com.

* Матеріал публікується в порядку дискусії, розпочатої в журналі "Економіка України" № 8 за 2016 р., в авторській редакції. Закінчення. Початок див. у № 7, 2017 р.

бального масштабу, а тому підпорядковані об'єктивним законам, закономірностям і тенденціям сучасної глобалізації, у тому числі: глобальної інтеграції, прискорення та неоконвергенції глобального розвитку, економічної деградації глобальної периферії, формування глобального і транснаціонального корпоративізму, технологічного імперіалізму, економічного тероризму глобальних корпорацій [29; 30]. Водночас для національних економік і фірм зберігається значущість абсолютних, порівняльних і факторних переваг, детермінант конкурентоспроможності, імперативів інноваційного лідерства і накопичення капіталу. Якщо спиратися на визнані наукові розробки шкіл *світ-системного аналізу і глобалістики*, то слід визнати неминучість дії вказаних законів, закономірностей і тенденцій не тільки у *світ-системі глобалізму* в цілому, але й у кожному з її взаємозв'язаних структурних блоків – розвинутому *центрі*, *напівпериферії*, що розвивається, і *периферії*, що стагне, – зрозуміло, у відповідних особливих формах і проявах.

Народившись у середині XVII ст. в Західній Європі, яка активно капіталізувалася, сучасна світ-система у процесі чотирьохсотлітньої експансії охопила практично всю земну кулю. У різних історичних умовах її (світ-системи) західноєвропейсько-північноамериканський центр усвідомлено-вимушено звертався до різних ідеологій, механізмів і способів панування, кожного разу привласнюючи левову частку доходів і благ та залишаючи напівпериферії й периферії або незначні виграші, або значні збитки. Узятя ним на озброєння *неоліберальна і моноцентрична модель глобалізації*, яка активно просувалася впродовж декількох останніх десятиліть, з одного боку, принесла йому небачені раніше геополітичні та геоекономічні завоювання, забезпечивши сходження до zenіту слави і панування, а з іншого – недвозначно окреслила межі експансії та початок занепаду. На думку І. Валлерстайна, “світо-система модерніті, подібно до будь-якої системи, не може розвиватися вічно і прийде до свого кінця, коли історичні тенденції приведуть її в точку, де коливання системи стануть настільки масштабними і хаотичними, що виявляться несумісними із забезпеченням життєспроможності її інститутів. У разі досягнення цієї точки станеться біфуркація, і як результат епохи переходу (хаотичного) систему буде замінено однією або декількома іншими системами” [31, с. 51].

Передусім, очевидні ознаки кризи і входження в режим глобальної біфуркації демонструє розвинутий *центр* світ-системи. Такими, зокрема, є: зниження питомої ваги його сукупного ВВП у світовому ВВП, зростаючий сукупний державний борг, що досяг воістину астрономічних розмірів, падіння глобального впливу G7 як ядра центру, невдачі у просуванні Транстихоокеанського і Трансатлантичного партнерств, великі геополітичні провали на Близькому Сході. Лідер розвинутого центру і *глобальний гегемон* США залишаються найбільшою економікою і військово-політичною силою світу, але їх домінування вже не є настільки безумовним, як у 90-ті роки минулого століття. Судячи за значеннями основних індексів національного розвитку (див. колонку 3 в табл. 2), за ключовими показниками національного розвитку США поступаються іншим країнам центру, до того ж втрачаючи промислове лідерство, що, на думку І. Валлерстайна, передувє втраті такого у торгівлі та фінансах, а отже, і статусу світового економічного гегемона * [32, р. 38–40].

* У цьому зв'язку знаковою є перемога Д. Трампа – представника не фінансового, а промислового капіталу США. Таким чином саморегульована демократична система відреагувала на тривожні глобальні виклики і включила політичний механізм пошуку адекватних відповідей. Наскільки він виявиться ефективним, покаже час.

Таблиця 2

Індекси національного розвитку *

Показники	Роки **	Країна-лідер, максимальне значення індексу	Середньо- важаний світовий ***	Україна		Зіставлення	
				бали/ значення	ранг / кіль- кість обсте- жених країн	із серед- нім	з макси- маль- ним
1	2	3	4	5	6	5:4	5:3
Територія (км ²)	2016	РФ, 17075400		603549	44/197		
Чисельність населення країни (млн. осіб)	2016	КНР, 1368,92		42,76	32/197		
Забезпеченість природ- ними ресурсами, експертна оцінка вартості ресурсів (трлн. дол.)	2010	РФ, 75,7		6,4 (на 01.01. 2008 р.	Немає даних		
Індекс людського розвитку (HDI)	2014	Норвегія, 0,944	0,673	0,747	81/188	1,11	0,79
ВВП на душу населення (тис. дол., за ПКС)	2014	Катар, 96992,90	16971,99	7552,40	104/185	0,44	0,08
ВВП на душу населення (тис. дол., за поточним курсом)	2015	Люксембург, 101450	10057,9	2114,9	112/185	0,21	0,021
Глобальний індекс інновації, у тому числі: – інноваційний потенціал; – інноваційні результати	2015	Швейцарія, 68,30	36,92	36,45	64/141	0,98	0,53
		72,20	42,24	39,1	84	0,93	0,54
		68,63	34,78	33,9	47	0,97	0,49
Індекс технологічного розвитку	2016	Швейцарія, 6,4	4,29	3,6	85/138	0,89	0,56
Індекс економіки знань	2012	Швеція, 9,43	5,92	5,73	54/146	0,925	0,61
Індекс глобальної кон- курентоспроможності	2016	Швейцарія, 5,80	4,32	4,0	85/138	0,97	0,72
Індекс людського капіталу	2015	Фінляндія, 85,78	72,13	76,21	31/124	1,06	0,89
Індекс соціального прогресу	2014	Нова Зеландія, 88,24	61,17	64,91	62/132	1,06	0,74
Індекс людських можливостей	2014	Нова Зеландія, 88,01	54,68	55,33	74/132	1,01	0,63

Закінчення таблиці

Індекс економічної глобалізації	2015	Сінгапур, 95,69	52,51	67,52	56/155	1,28	0,71
Індекс екологічної ефективності	2016	Фінляндія, 90,68	60,16	79,69	44/180	1,32	0,88
Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій	2016	Південна Корея, 8,84	5,36	5,33	76/175	0,99	0,60

* Складено д.е.н., професором О.О. Завгородньою на основі: Державний комітет статистики України. – 20.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.; [33, с. 150]; Global Competitiveness Report. – 21.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2016-17.pdf.; ITU. ICT Statistics. – 12.06.14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/default.aspx>.; KEI. – 01.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp.; The Global Innovation Index. – 11.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalinnovationindex.org>.; The World Bank data. – 17.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org>.; The Legatum Prosperity Index. – 21.12.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www3.prosperity.com/#!>; The Social Progressive Imperative. – 05.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialprogressimperative.org/data/spi#map/countries/spi/dim1,dim2,dim3>; UNDP. Human Development Report 2015. – 14.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/2015-report/download>.; World Economic Forum. The Human Capital Report. – 10.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2015/rankings/>.

** Останні доступні дані.

*** Показник, середньозважений за часткою ВВП відповідної країни у сукупному ВВП обстежених країн.

Не зміцнює позицій центру і *напруженість* у його відносинах з *напівпериферією і периферією* світ-системи, яка посилюється. Переважна більшість країн, які беззастережно додержувалися рекомендацій МВФ і Вашингтона, отримали практично однакові результати: зростання зовнішнього боргу, відсутність стимулів та ініціативи у створенні та розвитку національної промисловості, а також вкладень у технічну модернізацію сільського господарства, зниження рівня освіти, науки і охорони здоров'я, зменшення соціальних гарантій, зростання безробіття і люмпенізація широких верств населення, розквіт тіньової економіки [34] – у повній відповідності із законом економічної деградації глобальної периферії. Спроби прозахідної демократизації деяких країн за допомогою “кольорових” революцій привели їх до глибокої кризи, а деяких – до розпаду і/або втрати єдиної державності. Якщо розрив між доходами 20% найбагатших і 20% найбідніших жителів планети після закінчення Другої світової війни був 7–9-кратним, то на початку поточного століття він став 50–75-кратним [35, с. 64], що свідчить про посилення неоімперіалістичної експлуатації та нерівності в розподілі доходів.

Прямі й непрямі удари центру по державності ряду країн, ослаблення або руйнування держав, “зовнішнє” управління їх політичною елітою мають на меті подолання всіх перешкод (головною з яких є саме *національна держава*) на шляху ТНК, включення в їх глобальні відтворювальні контури і ланцюжки створення вартості тих небагатьох елементів національних економік, яким пощастить вижити в “рівній і вільній” ринковій конкуренції.

Відповідь напівпериферії та периферії на посилення геополітичного і геоекономічного тиску центру стає жорсткішою, поліваріантною і болісною для останнього. Йдеться про глобальний тероризм, який набуває дедалі більш організова-

них форм, у тому числі квазідержавних, і дедалі сміливіше перетинає кордони країн центру; значне зростання чисельності та активності "небезпечних класів" (І. Валлерстайн) і радикальних рухів, у тому числі у країнах центру; згадану кризу "плавильного котла" і мультикультуралізму, "цунамі" етнічної міграції, які загрожують національно-цивілізаційній ідентичності ряду західноєвропейських країн; "розмивання" середнього класу, наростання соціальної напруженості та дестабілізації внутрішньополітичної обстановки. Абсолютно очевидно, що *прийдешня* світова економічна криза зовсім не пом'якшить гостроти і болісності зазначених відповідей для країн центру.

Але, як кажуть, біда одна не ходить. Останніми роками центр світ-системи стикнувся з небезпечнішими викликами. *По-перше*, із загрозово-випереджальним економічним розвитком тих країн напівпериферії, які змогли зберегти та *зміцнити* свою національну державність і суб'єктність, поставити державну машину на служіння *загальнонаціональним* інтересам і перетворити її на потужний каталізатор і локомотив глобальних інноваційно-інвестиційних проривів. Вони добре вивчили досвід зміцнення економічного суверенітету ряду країн, які звільнилися з-під колоніальної залежності в першій половині минулого століття, адаптувавши його до сучасних умов, збагативши ефективними новаціями і перетворивши на фактори економічних успіхів. У їх числі — формування потужного державного капіталізму, ефективна підтримка національного приватного капіталу та обмеження експансії іноземного спекулятивного капіталу, розумний протекціонізм та імпортозаміщення, концентрація ресурсів на розвитку технологій V і VI технологічних укладів. Справжнім шоком для господарів сучасної глобальної економіки став безпрецедентний прорив економіки Китаю на позиції другої у світі (за деякими оцінками, за паритетом купівельної спроможності юаня — вже першої [36, р. 147]) і головної світової промислової фабрики. Її вплив на економіку США став настільки істотним, що дуже обмежив поле їх військово-політичного маневру з метою "провчити" конкурента. Проте найближчими роками *протистояння між гегемоном і претендентом на роль такого* може відчутно загостритися.

По-друге, як це не парадоксально, але країни центру є не лише свідками, а й учасниками формування, якщо досі й не *поліцентричної*, то, в усякому разі, *біцентричної* світ-системи *. Йдеться про консолідацію, об'єднання ряду країн напівпериферії в такі утворення, як ШОС, БРІКС і ЄврАзЕС, які на фоні ослаблення позицій ЄС у результаті Brexit уже в середньостроковій перспективі можуть скласти реальну альтернативу колективному Заходу. Вже в наші дні сукупний економічний і військово-політичний потенціал Китаю та Росії майже не поступається як такому США. Одним словом, поряд і всупереч волі та бажанню *панівного розвинутого центру сили* набирає ваги могутній *альтернативний центр сили*, що виростає з напівпериферії, а світ-система стає біцентричною. Зрозуміло, Росія, з урахуванням її історичної традиції та сучасного геополітичного становища, претендуватиме на статус цілком *самостійного* (третього) *центру сили*, проте через її стійку економічну напівпериферійність ці амбіції навряд чи є здійсненними навіть у середньостроковій перспективі.

Вплив сучасних геополітичних і гео економічних зрушень відчувають усі країни, а його характер і результати визначаються, передусім, потужністю актуалізо-

* Вона може бути названа і *біполярною*, якщо врахувати різну цивілізаційну належність більшості учасників обох полюсів.

ваного *національного* потенціалу тієї чи іншої країни та її відповідним становищем у світовій “табелі про ранги”. Судячи за значеннями індексів національного розвитку (див. останні чотири колонки таблиці 2), Україна поки що зберігає набутий у радянський період своєї історії *напівпериферійний* статус*. Проте різке падіння обсягів ВВП на душу населення до рівня найбідніших країн, прискорення деіндустріалізації та структурної деградації економіки, погіршення більшості соціальних показників свідчать про посилення *тенденції до периферізації* або “третьосвітизації” національної економіки. На жаль, країна втратила лідерство в тих галузях і видах діяльності (космічна техніка, авіабудування, точне машинобудування та ін.), які слугували хорошим плацдармом для її ривка в технологічний “оазис” розвинутого центру.

Подібно до інших країн напівпериферії та периферії з обмеженим державним суверенітетом і досить впливовим “зовнішнім” управлінням, які рухаються у фарватері розвинутого центру, Україна є не стільки суб’єктом, скільки об’єктом його глобальної політики, покликаним *особливим* способом (який відповідає її відмінному від інших країн становищу в геополітичних і гео економічних координатах) обслуговувати його (центру) глобальні та інші інтереси. Корінним же *національним інтересам України* навряд чи відповідає відведена їй роль як: 1) джерела недорогих ресурсів (наприклад, обсяги відпливу національного підприємницького капіталу за роки незалежності оцінюються в десятки мільярдів доларів, а відплив найбільш конкурентоспроможного людського капіталу взагалі не піддається адекватній вартісній оцінці) і місця розміщення екологічно брудних виробництв; 2) великого нетто-імпортера продукції розвинутих економік, у тому числі сумнівної якості; 3) своєї “буферної” зони між розвинутим центром і російською напівпериферією; 4) засобу ослаблення і стримування Росії, утримання військово-політичної напруженості на її кордонах; 5) певного глибокого “рову”, який перетинає Центральну Європу з півночі на південь і покликаний перешкодити євразійській економічній інтеграції від Атлантики до Тихого океану як небезпечному конкуренту трансатлантичного і транстихоокеанського проєктів. У цьому контексті дуже знаковим є істотне “стискання” українського транзитного і логістичного потенціалів. У результаті ослаблення національної економіки та держави Україна стала об’єктом жорсткого геополітичного та гео економічного тиску напівпериферійної Росії, якій важко змиритися з втратою такої значущої для її національно-цивілізаційного прогресу зони впливу.

Узагальнюючи вищевикладене, слід констатувати, що у певному розумінні Україна стає об’єктом *глобального протистояння панівного центру сили і нового центру сили, який активно формується*. Досвід напівпериферійних країн, у тому числі нових індустріальних, які вже досягли рівня розвинутих країн за багатьма показниками, говорить, що в умовах входження глобальної світ-системи в режим біфуркації, за І. Валлерстайном, підвищеної напруженості та волатильності будь-який з найбільш вірогідних *варіантів домінування України* – будь то: 1) подальше перебування у складі напівпериферії розвинутого колективного Заходу; 2) орієнтація на спільну участь у формуванні нового розвинутого центру;

* З певною часткою умовності тут прийнято, що напівпериферійність країни адекватно маркується близькими до середньосвітових значеннями індексів національного розвитку. Відповідно, значення індексів розвинутих країн істотно перевищують середньосвітові, а периферійних – значно поступаються середньосвітовим.

3) боротьба за особливий статус, що спирається на природні геополітичні переваги і передбачає військово-політичне неприєднання та рівноправне економічне співробітництво з обома центрами сили, — не є надійною гарантією від периферізації та запорукою прискореного розвитку без *кардинального посилення національної держави*, яка забезпечуватиме загальнонаціональний консенсус і буде здатна послідовно відстоювати загальнонаціональні інтереси. Тільки у процесі вирішення цієї суто внутрішньої проблеми за допомогою широкого національного діалогу і досягнення національної злагоди стане очевидним найкраще для України становище в новій світ-системі глобалізму. Але у будь-якому випадку Україна залишиться в центрі Європи.

Політекономічні аспекти

Імперативна для успішного майбутнього країни національна згода може бути досягнута не тільки і не стільки в сесійних залах і високих кабінетах, скільки у процесі повсякденної економічної, соціальної та політичної діяльності мільйонів громадян, у процесі активної взаємодії їхніх різнорідних інтересів, у тому числі економічних. Без такої повноцінної взаємодії важко розраховувати на народження, домінування та ефективну реалізацію *загальнонаціональних* інтересів і цілей — не тільки *спільних* для всіх соціальних кластерів (груп, верств) і громадян, які їх утворюють, а й *синергічно-суспільних*, емерджентних. Щоб розібратися в настільки складній проблематиці, доцільно звернутися, передусім, не до ортодоксії — неокласики і кейнсіанства, методологічний індивідуалізм і рафінований економізм яких є дуже далеким від персоналістичності та соборності українського національного характеру, і навіть не до гетеродоксальних інституціоналізму та еволюціонізму, які оперують безумовно корисним, але в даному випадку менш функціональним категоріальним апаратом, а до *вітчизняної* політекономічної традиції, тому що тільки в *політичній економії* "альфою та омегою" дослідження є економічні інтереси, їх основи, механізми і форми.

Чому ж за чверть століття незалежності *загальнонаціональні інтереси* не зміцніли настільки, щоб скласти гідну конкуренцію іншим інтересам — приватним, груповим, клановим, корпоративним? Зрозуміло, треба враховувати розглянуту вище амбівалентність етнонаціональної та цивілізаційної ідентичності українського суспільства. Але не тільки вона одна є бар'єром на шляху до національної злагоди. Є бар'єри не менш складні, але які свідомо зводяться. З політекономічної точки зору головний з них — тісна *унія* ТНК і пов'язаних з ними урядових структур розвинутих країн, з одного боку, та українських кланово-корпоративних груп (КлКрГр) — суб'єктів приватнокапіталістичного владно-власницького привласнення ключових об'єктів загальнонаціонального значення, які по черзі приватизують державну машину*, — з іншого. Ця унія народилася вже в перші роки незалежності і в міру зміцнення КлКрГр за прямої підтримки своїх зарубіжних партнерів зайняла "командні висоти" в економіці, державі, суспільстві й таким чином забезпечила найсприятливіші умови для реалізації приватнокапіталістичних інтересів — і своїх, і партнерів.

Під популістськими гаслами лібералізації, європеїзації, демократизації тощо, які по черзі змінюють одне одного і часто співіснують, реалізуються вельми конкретні та ефективні заходи, які дозволяють, як кажуть, "одним пострілом убити

* Детальніше про КлКрГр та їх місце в системі національного привласнення див. у [37, с. 92–108].

двох зайців” – і привласнювати “ласі” загальнонаціональні активи, додаткові доходи, і зводити *бар’єри*, які важко здолати, на шляху повноцінного формування та реалізації *особливих* економічних інтересів інших соціальних кластерів, а також активної взаємодії та *узгодження* цих *інтересів*. Розглянемо цей пункт детальніше.

Багаторічна політика активного протекціонізму, яка проводилась урядами західноєвропейських країн і США в період становлення і зміцнення їх національних держав, мала на меті не лише добре відомі цілі створення національної конкурентоспроможної промисловості та внутрішнього ринку. І те, й інше розглядалось як ефективні підйоми *консолідації* нації, тому що ніщо так не зближує економічні інтереси громадян, як їх безпосередні, без іноземних посередників, економічні контакти по каналах *національних* коопераційних зв’язків і ринкових трансакцій. До цієї політики уряди розвинутих країн вдаються і в сучасних умовах, не обтяжуючи себе підписаними угодами в межах СОТ, щойно опиняються під загрозою національний діалог і національні інтереси. Цей досвід є дуже показовим для національної економіки України.

На фоні світового прогресу V і VI технологічних укладів, розгортання четвертої промислової революції та глобальної неоіндустріалізації, про що переконливо пише В.П. Вишневський [3, с. 26–29], українська деіндустріалізація має вигляд *індустріальної контрреволюції*, і не лише у власне техніко-технологічному відношенні. *По-перше*, розриваються *індустріальні скрепи* національної єдності шляхом руйнування стійкої кооперації десятків тисяч громадян у різних регіонах країни, які (громадяни) вимушені шукати гідне альтернативне працевлаштування, у тому числі за кордоном. *По-друге*, розмиваються основи постіндустріального розвитку національної економіки. Як відомо, постіндустріалізм народжується в надрах індустріалізму, дорослішає, зміцнюється у співпраці з ним і тільки тоді починає розвиватися на власних основах. У подібний спосіб *постіндустріальна культура* не може виникнути зовні та без потужного підживлення культурою індустріальною, а тому деіндустріалізація національної економіки відомим способом *неофеодалізує* національну господарську *культуру*, позбавляючи її перспектив надбання солідного постіндустріального пласта, а національний діалог – нових прогресивних форм, передусім за каналами мережевої економіки. До речі, відносно благополучний стан вітчизняного ІТ-сектору на фоні деградуючої промисловості багато в чому пояснюється тим, що іманентні національному характеру українців та адекватні постіндустріальним викликам інтровертність, інтуїтивізм, кордоцентричність уміло використовуються зарубіжними фірмами, оскільки для становлення конкурентоспроможного *національного* ІТ-бізнесу в державі немає коштів.

Свідченням антинаціонального характеру деіндустріалізації економіки є фактична втрата цілих галузей, наприклад, суднобудування, морського торгового флоту, на що справедливо звертає увагу Б.В. Буркинський [2, с. 109–111], а також тих великих об’єктів загальнонаціонального значення, які могли б стати фундаментом створення *українських* ТНК. В умовах глобалізації ланцюжків створення вартості та доданої вартості, а також відповідних відтворювальних контурів принципове значення має *позиціювання* головних ланок цих ланцюжків і ядер указаних контурів. У вітчизняній металургії, наприклад, такою ланкою та ядром міг би стати комбінат “Криворіжсталь”, і саме на його базі могла бути створена потужна вітчизняна ТНК, здатна конкурувати з “Євразхолдингом”, “Северсталлю” та

іншими зарубіжними ТНК. Разом з продажем комбінату і його входженням до складу відомої компанії "Mittal Steel" зникли і сподівання щодо стратегії його розвитку, яка б відповідала стратегічним загальнонаціональним інтересам. Подібні приклади неважко знайти і в інших галузях (авіакосмічній, турбоатомній, суднобудівній). Проте саме ТНК є не просто економічними "супероб'єктами", але й представляють дуже значущу *інфраструктуру* узгодження економічних інтересів національних економічних суб'єктів, національного діалогу, виступають важливими *центрами консолідації нації*, її гідного позиціонування у когорті інших націй, бо, як кажуть, у певному сенсі "те, що є добрим для "General Motors", є добрим для США".

Погоджені дії КлКрГр і державної машини, яка їх слухається, залишають небагато шансів пасіонарній *дрібній та середній буржуазії* для легального формування й конкурентоспроможного рівня реалізації своїх особливих економічних інтересів. У відносинах з нею КлКрГр додержуються, головним чином, стандартів диктату, а не рівноправного діалогу. Неприятливі умови для дрібного і середнього підприємництва багато в чому блокують легальну економічну самореалізацію численних етнічних груп та їхніх представників, матеріалізацію їх багато в чому унікальних патернів господарювання. Таким чином, з одного боку, значний масив реальних економічних інтересів громадян залишається в латентному стані, а тому багато в чому за межами легальної сфери взаємодії та узгодження інтересів різних соціальних кластерів, а з іншого — сама ця сфера значною мірою стає тіньовою, сприймаючи відповідні негативи девіантності. З урахуванням значних масштабів тіньової економіки (за різними оцінками, в ній виробляється від 30% до 50% ВВП країни) її значущість щодо взаємодії та узгодження економічних інтересів громадян практично не поступається значущості легальної економіки. Тому чи варто дивуватися, що до дуже чутливої сфери національного діалогу привносяться механізми та інструменти, подібні до тіньових корупційних угод, розбірок, наїздів тощо? Чи можна погодитися з тінізацією формування загальнонаціональних інтересів? Риторичне запитання.

Найняті робітники, які в результаті деіндустріалізації втратили робочі місця, стикаються не лише з труднощами організації "своєї справи" та еміграції з метою працевлаштування, але й з обмеженістю попиту на їхню робочу силу у сфері послуг і торгівлі. Опинившись перед вибором між професійною перепідготовкою з невиразними перспективами працевлаштування, соціальним утриманством і сумнівною тіньовою зайнятістю, у тому числі кримінального характеру, далеко не всі з них обирають перший варіант дій. Оскільки ж прийнятні для незайнятих форми національного діалогу не задіяно, у тому числі внаслідок нерозробленості таких, їх (незайнятих) значна частина перебуває за його межами.

Неминучими супутниками деіндустріалізації та відомої анклавізації * національної економіки є деградація та фрагментація *внутрішнього ринку*. Йдеться не стільки про стискання сукупного попиту внаслідок неминучого в умовах перманентної економічної кризи і стагнації зниження доходів критичної маси населення, скільки про: 1) зростаючі масштаби присутності іноземних виробників; 2) прогресуючу регіоналізацію ринкових угод. Якщо найважливішою функцією

* У даному випадку термін "анклавізація" покликаний відобразити зростаючу технологічну фрагментованість національної економіки, неорганічний симбіоз слабо пов'язаних між собою виробництв, які належать до різних технологічних укладів, причому нижчі уклади представлено, як правило, національними фірмами.

внутрішнього ринку вважати сприяння економічним зв'язкам, передусім, *національних* економічних суб'єктів, які подібно до ниток “зшивають” економіку і націю в єдине ціле, то обидва вказані процеси не є функціонально сприятливими. *Перший* – тому, що іноземні виробники представляють не національні відтворювальні контури, внаслідок чого неминує розривають відповідні національні, а *другий* – тому, що посилює відцентровий потенціал економіки і суспільства. У зв'язку з цим не можна недооцінювати переважно *регіональний* характер провідних КлКрГр, *регіоналізацію* ринку праці, пропозиції щодо різних форм економічної автономії, самостійності та інші подібні факти. З урахуванням особливостей етнічного складу деяких регіонів вказані процеси і факти сприяють рецидивам своєрідної *неофеодалізації*. У даному випадку йдеться про небезпечну тенденцію до *центробіжності* – домінування регіональної самоідентифікації та консолідації громадян над загальнонаціональною. Вказана небезпека зростає разом з поглибленням кризи регіональної економіки. Фундаментальну характеристику такої кризи економіки Донбасу і шляхів виходу з неї представлено у статті О.І. Амоші [1].

Прямим наслідком егоїстичних дій КлКрГр і їх партнерів по згаданій унії є поглиблення небезпечних *розривів у соціальній тканині суспільства*. Супутні їм процеси і феномени глибоко досліджено Е.М. Лібановою [7]. Йдеться, передусім, про нерівність у розподілі доходів, рівень добробуту, майновий стан, різну міру доступності якісних послуг освіти та охорони здоров'я, факти блокування “соціальних ліфтів”, а також привілейоване розпорядження дефіцитними ресурсами і національними активами. Вказані розриви істотно утруднюють діалог між різними соціальними кластерами та їх представниками, узгодження їх відмінних між собою економічних інтересів (наприклад, інтересів підприємців у максимізації прибутку і найманих робітників – у гідній заробітній платі), а отже, і становлення *громадянського суспільства*, комунікативна роль якого в досягненні національної злагоди і консолідації *не поступається* ролі держави.

Широкому громадському діалогу не сприяє і домінуюча в українській політиці *квазідемократична* система, яка обслуговує переважно інтереси КлКрГр. Пріоритет політичної доцільності над економічною необхідністю, про що переконливо пише В.М. Геєць [5], спирається на їх цілком певні економічні інтереси, такі як: привласнення тих чи інших активів у результаті прийняття відповідного законодавчого і/або нормативного акту, отримання додаткових преференцій і прибутку від вступу країни до СОТ та ін. Левова частка доходів КлКрГр, як і раніше, покидає межі національної економіки й у таким спосіб знекровлює її, позбавляючи ресурсів інноваційного інвестування та розширеного відтворення.

У квазідемократичній системі не представлено цілі соціальні кластери (наприклад, наймані робітники і пенсіонери), а серед її пріоритетів загальнонаціональні інтереси займають зовсім не провідні позиції. Чи варто дивуватися, що вона не забезпечує консенсусного узгодження економічних інтересів різних соціальних кластерів не лише в суспільстві, але й на рівні гілок державної влади. У цьому зв'язку цілком можливо пояснити вкрай низький рівень суспільної довіри до органів державної влади і місцевого самоврядування. Проте більшість українців саме з державою пов'язують надії щодо подолання економічної кризи, соціальної несправедливості і зростання свого добробуту. Така громадянська позиція відображає не лише базові властивості національного характеру, але й зростаюче суспіль-

не усвідомлення згубності проводжуваних реформ разом із соціально-економічною системою, що їх генерує, і можливих шляхів виходу з надскладної ситуації.

Більшість українців виступають за підвищення ролі держави в економіці, державну власність на об'єкти загальнонаціонального значення, при цьому визнаючи значущість і приватної власності, і конкурентного ринку. Зрозуміло, вони мають на увазі не приватизовану КЛКРГр, а загальнонаціональну державу. Політекономічною мовою це формулюється як необхідність *переходу* від соціально-економічної системи з пануючим олігархічним капіталізмом периферійного типу до системи з м'яким домінуванням демократичного і соціально орієнтованого державного капіталізму. Приватнокапіталістичне владно-власницьке привласнення ключових загальнонаціональних об'єктів повинне поступитися місцем державнонаціональному і держкапіталістичному привласненню; квазідемократична система — істинно демократичній, яка б поєднувала українські національні традиції та сучасний прогресивний досвід, у тому числі західноєвропейський; асоціальна економіка — соціально орієнтованій, яка б відповідала не лише глобальним викликам, але й українським національним стандартам працьовитості, справедливості, богоугодності та людяності *. Так виглядає *основна ланка* складного ланцюжка імперативних національно орієнтованих соціально-економічних реформ.

Деякі імперативи соціально-економічних реформ

Сформульовані учасниками дискусії науково обгрунтовані та значущі положення соціально-економічної політики, а також раніше опубліковані в журналі статті з відповідними пропозиціями [38; 39; 40] дозволяють акцентувати увагу тільки на тих її імперативах, які безпосередньо впливають з вищевикладеного тексту. Не виключено, що деякі з них можуть здатися банальними, але, як висловився хтось з мудреців, більшість наших бід виникають саме з ігнорування банальностей. Тому, як кажуть, повторення — мати навчання.

Формування і реалізація державної політики передбачають наукове знання і точне врахування, *по-перше*, ноосферних темпорально-просторових інваріантів країни — географічних, природно-кліматичних, ландшафтних, етнонаціональних і цивілізаційних, таких, що мають значну інерційність й істотно впливають на суспільні, у тому числі економічні, процеси; *по-друге*, об'єктивних законів, закономірностей і тенденцій еволюції глобальної світ-системи та її окремих підсистем, у тому числі суперетносів, етносів, цивілізацій, націй, соціально-економічних систем (способів виробництва). В органічному зв'язку з цими інваріантами, законами, закономірностями, тенденціями еволюціонує українська нація як суспільний організм. *Важливо зрозуміти об'єктивну логіку цієї еволюції, її зміст, спрямованість, етапи*, оскільки специфіці кожного етапу повинна відповідати цілком певна *особлива державна політика*.

Розглянуті вище етнонаціональні, цивілізаційні, глобальні та політекономічні аспекти еволюції й сучасного етапу українського суспільства переконують в адекватності його (етапу) змісту *державної політики національної злагоди, консолідації та розвитку*. Її формування та реалізація передбачають розробку науково обгрунтованої системи відповідних прогнозів, стратегії, програм і планів. Тут ми виокремлюємо деякі передумови та імперативи *Стратегії національної*

* Про особливості, напрями і механізми такого переходу див. детальніше у [37, с. 124–134].

злагоди, консолідації та розвитку (далі – Стратегія), головним чином, її соціально-економічного блоку.

Важливою передумовою розробки Стратегії є доскональне наукове знання її об'єкта. З цією метою, на нашу думку, є доцільними, *по-перше*, підготовка і проведення Всеукраїнського перепису населення згідно із світовими стандартами і потребами оцінки відповідних параметрів національного людського капіталу; *по-друге*, широкомасштабне дослідження реально існуючої національної протоінституційної системи, її блоків і елементів, у тому числі економічних, про що вже згадувалось, оскільки його результати є не менш значущими, ніж результати перепису населення; *по-третьє*, отримання наукового образу реальної тіньової економіки як *підсистеми* національної економіки, змісту і характеру взаємодій тіньової та легальної підсистем останньої.

Отримане нове інтегроване знання дасть змогу підвищити рівень реалістичності та дієвості Стратегії. Проте вже наявні розробки дозволяють припустити, що основною ідеєю та ядром Стратегії повинні стати *україноцентризм і національно орієнтований розвиток*, зрозуміло, в контексті глобальних і європейських процесів. У Стратегії доцільно відобразити ключові напрями *співрозвитку* всіх сфер суспільного життя – економічної, соціальної, духовно-культурної, етнонаціональної, релігійно-конфесійної, політико-правової (власне державної та громадянської) в їх системоутворюючих зв'язках. У *соціально-економічному* відношенні імперативними для Стратегії є положення про:

1) кардинальне реформування національної власне інституційної (законодавчо-правової) системи з метою приведення її в динамічну відповідність з реально існуючою протоінституційною системою. В економічній сфері принципово важливими є: а) створення сприятливих умов для легальної та повної реалізації як загальнонаціональної, так і плюралістичної етнонаціональної та релігійно-конфесійної господарської культури; б) націоналізація держави, громадянського суспільства і ринку * і формування на основі цього національно орієнтованої системи триединого (державного, громадянського і ринкового) соціально-економічного регулювання. Її ядром покликані стати механізми узгодження соціально-економічних інтересів різних соціальних кластерів, формування і реалізації консенсусних загальнонаціональних (загальних і емерджентних) інтересів; в) масштабна заміна панівних мутантних економічних інститутів здоровими ґрунтовими інститутами, які поєднуюватимуть домінуючий національний і прийнятний зарубіжний компоненти, і на основі цього – легалізація некримінальної тіньової економіки;

2) демонтаж панівної олігархічно-капіталістичної соціально-економічної системи і формування системи демократичного та соціально орієнтованого державного й народного капіталізму. Йдеться, зокрема, про: а) м'яке домінування державно-національного і держкапіталістичного привласнення об'єктів загальнонаціонального значення у плюралістичній підсистемі форм власності, господарювання і

* Маються на увазі подолання хибної практики приватизації державної машини КЛКРГр і повернення *державі* її загальнонаціонального статусу, забезпечення переважання національних організацій *громадянського суспільства* над іноземними некомерційними організаціями, формування розвинутого національного внутрішнього *ринку*. Логіка є простою: у трикутнику “державна – громадянське суспільство – ринок” розвинутість кожного “кута” є необхідною умовою і наслідком розвинутість двох інших. Ефективний розвиток кожного не може бути досягнутий шляхом ослаблення інших.

підприємництва; б) механізми ефективної міграції елементів привласнення (розпорядження, володіння, користування, управління та ін.) між його видами і формами взаємодії та взаємопроникнення останніх, що дозволить забезпечити вирощування національних "чемпіонів", українських ТНК, розвиток державно-приватного партнерства; в) культивування економічної демократії на основі традицій інтровертності, толерантності і персоналістичності українського демократизму, а також стереотипів поведінки економічних пасіонаріїв;

3) створення конкурентоспроможної національної техніко-економічної системи на основі ендогенної неоіндустріалізації та інноваційно-інвестиційних проривів. У сучасних умовах це є неможливим без випереджального розвитку національного людського капіталу, який передбачає: а) не тільки різке збільшення обсягів фінансування освіти, науки, охорони здоров'я, але й їх наповнення національними традиціями і стандартами, що пройшли перевірку часом, усунення серйозних перекосів вестернізації; б) подолання розривів соціальної тканини українського суспільства, у тому числі за допомогою створення національної системи соціального захисту на основі іманентних національному характеру принципів соціалізації, спільної праці та привласнення, справедливості, рівності перед Богом і відповідальності;

4) національно орієнтовані зовнішньоекономічні зв'язки, які повинні відповідати імперативам *середнього європейського і цивілізаційного становища* України, її економічній безпеці та розвитку і мати переважно глобальний, а не вузькорегіональний характер. У цьому зв'язку доцільними є: а) коригування політики євроінтеграції, заміна її європоцентричної моделі *україноцентричною моделлю*; б) жорсткіший і послідовніший захист національних інтересів у взаємодіях з МВФ, Світовим банком, ЄБРР та іншими міжнародними організаціями; в) активізація економічної взаємодії з Китаєм та Індією; г) реанімація зусиль щодо взаємовигідної співпраці у межах зони вільної торгівлі СНД; д) реалізація великих інфраструктурно-логістичних проектів транзитного типу;

5) сприяння підвищенню рівня усвідомленої саморефлексії української нації та формування критичної маси громадян як соціальної бази національно орієнтованих реформ. У цьому зв'язку поряд із згаданими змінами в системі освіти необхідно створити розгалужену мережу інформації та пропаганди досягнень вітчизняної науки й культури, популяризації наукових теорій, концепцій, ідей з використанням сучасних ІТ-засобів та ІТ-технологій. Помилки масової свідомості спричиняють величезні втрати і на переломному етапі еволюції суспільства є недопустимими.

Висновки

Розгляд етнонаціональних, цивілізаційних, глобальних і політекономічних аспектів еволюції та сучасного стану українського суспільства з використанням теорій етоногенезу, цивілізацій, світ-системи глобалізму та економічних інтересів, відповідно, дозволив визначити деякі підвалини та особливості сучасної української ідентичності та обґрунтувати необхідність розробки Стратегії національної злагоди, консолідації та розвитку, а також її соціально-економічні імперативи. Подальша робота в цьому напрямі передбачає залучення інших наукових теорій і розробок, передусім національних, оскільки тільки дотримання методології між-, мульти-, транстеоретичності та дисциплінарності гарантує сферичне наукове

бачення українського суспільства та визначення адекватних цілей, напрямів і механізмів його розвитку.

Список використаної літератури

29. *Билорус О.Г.* Экономическая система глобализма : моногр. – К. : КНЭУ, 2003. – 380 с.
30. *Власов В.И.* Академик Билорус О.Г. – основатель и лидер Украинской научной школы глобалистики // Вопросы политической экономии. – 2014. – № 4. – С. 221–238.
31. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: социология XXI века. – М. : Логос, 2004. – 368 с.
32. *Wallerstain I.* The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750. – NY : Academic Press, 1980. – 388 p.
33. *Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І.* та ін. Структурні зміни та економічний розвиток України : моногр. ; [за ред. Л.В. Шинкарук]. – К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2011. – 696 с.
34. *Соломон К.* Культурная экспансия и экономическая глобализация // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 1. – С. 105–115.
35. *Иноземцев В.* Вестернизация как глобализация и “глобализация” как американизация // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 58–69.
36. *World Economic Outlook.* – Washington : IMF, 2016. – April. – 230 p.
37. *Тарасевич В.Н.* Государственный капитализм: ренессанс versus забвение : моногр. – Днепропетровск : ЧМП “Экономика”, 2016. – 140 с.
38. *Тарасевич В.М.* Про орієнтири і напрями виходу з кризи // Економіка України. – 2013. – № 9. – С. 4–17.
39. *Тарасевич В.М.* Антикризовий потенціал економічного патріотизму // Економіка України. – 2015. – № 6. – С. 50–52.
40. *Тарасевич В.М.* Про державно-капіталістичну обумовленість інноваційного розвитку національної економіки // Економіка України. – 2015. – № 11. – С. 16–31; № 12. – С. 10–25.

References

29. *Bilorus O.G.* *Ekonomicheskaya Sistema Globalizma* [Economic System of Globalism]. Kyiv, KNEU, 2003 [in Russian].
30. *Vlasov V.I.* *Akademik Bilorus O.G. – osnovatel' i lider Ukrainskoi nauchnoi shkoly globalistiki* [Academician Bilorus O.G. – founder and leader of Ukrainian scientific school of global studies]. *Voprosy politicheskoi ekonomii – Questions of political economy*, 2014, No. 4, pp. 221–238 [in Russian].
31. *Wallerstain I.* *Konets Znakomogo Mira: Sotsiologiya XXI Veka* [The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty First Century]. Moscow, Logos, 2004 [in Russian].
32. *Wallerstain I.* *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750.* NY, Academic Press, 1980.
33. *Heyets V.M., Shynkaruk L.V., Art'omova T.I. et al.* *Strukturni Zminy ta Ekonomichniy Rozvytok Ukrainy* [Structural Changes and Economic Development of Ukraine]. L.V. Shynkaruk (Ed.). Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2011 [in Ukrainian].

34. Solomon K. *Kul'turnaya ekspansiya i ekonomicheskaya globalizatsiya* [Cultural expansion and economic globalization]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World Economy and International Relations*, 2000, No. 1, pp. 105–115 [in Russian].

35. Inozemtsev V. *Vesternizatsiya kak globalizatsiya i "globalizatsiya" kak amerikanizatsiya* [Westernization as globalization and "globalization" as Americanization]. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*, 2004, No. 4, pp. 58–69 [in Russian].

36. World Economic Outlook. Washington, IMF, 2016, April.

37. Tarasevich V.N. *Gosudarstvennyi Kapitalizm: Rennans versus Zabvenie* [State Capitalism: Renaissance versus Oblivion]. Dnepropetrovsk, ChMP "Ekonomika", 2016 [in Russian].

38. Tarasevych V.M. *Pro orientyry i napryamy vykhodu z kryzy* [On the reference points and directions of the exit from a crisis]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 9, pp. 4–17 [in Ukrainian].

39. Tarasevych V.M. *Antykryzovyi potentsial ekonomichnoho patriotyzmu* [Anticrisis potential of the economic patriotism]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 6, pp. 50–52 [in Ukrainian].

40. Tarasevych V.M. *Pro derzhavno-kapitalistychnu obumovlenist' innovatsiinoho rozvytku natsional'noi ekonomiky* [About the state-capitalistic conditionality of the innovative development of a national economy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 11, pp. 16–31; No. 12, pp. 10–25 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 1 лютого 2017 р.
